

זוהי מקטרת

הכרתי סופר אחד, שלפני שכתב על דבר שהתרחש במקום מסוים בתל אביב – היה הולך לשם לבדוק שמא טעה במספר הבניין המתואר. אז אולי אפשר להתחיל כאן, ב"שקר": מה שאין בו חריגה מהעדות המוסכמת על הכול, הנשמעת לאוזן או הנראית לעין – עשוי להיות מסמך חשוב, אבל לא ספרות.

מהי ספרות? הרבה יותר קל לקבוע מיהו יהודי: מסתכלים איפה שצריך, ורואים. טקסט כתוב – רואים, קוראים ולא יודעים: ספרות או לא ספרות? את כל ההגדרות המקובלות על "מהי ספרות" קל להפריך בחקירה נחושה, כי הספרות רחבה יותר מכל הגדרותיה.

בשנה 1773 פרסם דני דידרו, סופר, מסאי, עורך האנציקלופדיה ואינטלקטואל מובהק, טקסט ספרותי בשלושה חלקים, והעניק לו את הכותרת: זה אינו סיפור (Ceci n'est pas un conte) – מאתיים שנה לפני היצירה המפורסמת יותר של הצייר רנה מגריט, "זו אינה מקטרת" (Ceci n'est pas une pipe).

הסיפור-שאינו-סיפור של דידרו פורסם בכתב העת Correspondance Littéraire שקוראיו היו בני אצולה משכילים, והוא מורכב משלושה "סיפורונים". שם הסיפור השני סותר את כותרת הסיפור הראשון, והשלישי אמור להשלים בין הניגודים, מעין תזה-אנטי-תזה-סינתזה מיוחדת משלו, והוא חתם, כמקובל בימים ההם במוסר השכל מוסרי. לא רבים ממי שכתבו על יצירתו זו של דידרו התפעלו מאיכות המסופר, אבל ככל הידוע לי, דידרו היה בוודאי מהראשונים באותה המאה שהעלו מחדש את השאלה הקלאסית: מהו בעצם סיפור?

מאות שנים מאוחר יותר התגונן רנה מגריט מפני המבקרים שהתקוממו על הכיתוב

שלו: "זו אינה מקטרת". הוא אמר: "אנשים נזפו בי על הכיתוב הזה. אבל אני שואל: האם מישוהו יכול להזין את המקטרת המצויירת בטבק? והרי אילו הייתי כותב: "זוהי מקטרת" – כי אז היו מאשימים אותי בשקר!".

הכרתי סופר אחד, שלפני שכתב על דבר שהתרחש במקום מסוים בתל אביב – היה הולך לשם לבדוק שמא טעה במספר הבניין המתואר. אז אולי אפשר להתחיל כאן, ב"שקר": מה שאין בו חריגה מהעדות המוסכמת על הכול, הנשמעת לאוזן או הנראית לעין – עשוי להיות מסמך חשוב, אבל לא ספרות. שנית: מה שאמור לגרום לי עונג מכל סוג שהוא. שכלי או חושני.

בראשית היתה המוזיקה. אנשים ישבו סביב למדורה, מישוהו ניגן בכלי מיתרים ומישוהו אחר ליווה אותו בדרבוקה. (לא היתה אז מוזיקה מווינה). וכל זה קרה מאות שנים לפני הטרובדורים ששרו וניגנו שירי אהבה ובעיקר אהבה נכזבת. עוד במזרח העתיק שלנו שר דוד המלך וליווה את שירתו בכלי מיתרים כלשהו – עד שעלה על העצבים לשאול המלך, שניסה לסתום לו את הפה אחת ולתמיד, אבל לא הצליח, כי על פי המסורת הוא עוד כתב אחר כך את כל השירים בספר תהילים.

אני לא יודע מי בדיוק היה הראשון שהעניק למוזיקה גם מילים, כי כידוע, הסיפורים הראשונים היו בעצם שירים ארוכים. ואני לא יודע מי היה הסופר הראשון. ייתכן מאוד שזה היה חמור. בעצם, אתון. והנה הסיפור, שיכול היה להיות מסופר בגוף ראשון, מפי האתון:

"וַיִּקֶם בִּלְעָם בְּבִקְרָא, וַיַּחְבֹּשׁ אֶת אֲתָנּוּ; וַיִּלָּךְ עִם שָׂרֵי מוֹאָב. וַיַּחֲרֹף אֶף אֱלֹהִים כִּי הוֹלֵךְ הוּא, וַיִּתְּצֵב מִלְּאֲךָ ה' בְּדֶרֶךְ לְשֹׁטֶן לוֹ; וְהוּא רֹכֵב עַל אֲתָנּוּ, וּשְׁנֵי נַעֲרָיו עִמּוֹ. וַתֵּרָא הָאֲתָנּוּ אֶת מִלְּאֲךָ ה' נֹצֵב בְּדֶרֶךְ, וַחֲרָבוֹ שְׁלֹפָה בִּידּוֹ, וַתֵּט אֲתָנּוּ מִן הַדֶּרֶךְ, וַתִּלָּךְ בְּשָׂדֶה; וַיֵּךְ בִּלְעָם אֶת הָאֲתָנּוּ לְהִטָּתֵה הַדֶּרֶךְ. וַיַּעֲמֵד מִלְּאֲךָ ה' בְּמִשְׁעוֹל הַכֹּהֲנִים – גֹּדֵר מִזֶּה וּגְדֵר מִזֶּה. וַתֵּרָא הָאֲתָנּוּ אֶת מִלְּאֲךָ ה', וַתִּלְחֹץ אֶל הַקִּיר, וַתִּלְחֹץ אֶת רֶגֶל בִּלְעָם אֶל הַקִּיר; וַיִּסָּף לְהִכְתֶּה. וַיִּוֹסֵף מִלְּאֲךָ ה' עֲבוּר; וַיַּעֲמֵד בְּמָקוֹם צָר, אֲשֶׁר אֵין דֶּרֶךְ לְנִטּוֹת יָמִין וּשְׂמֹאל. וַתֵּרָא הָאֲתָנּוּ אֶת מִלְּאֲךָ ה', וַתִּרְבֹּץ תַּחַת בִּלְעָם; וַיַּחֲרֹף אֶף בִּלְעָם, וַיֵּךְ אֶת הָאֲתָנּוּ בַּמָּקֵל. וַיִּפְתַּח ה' אֶת פִּי הָאֲתָנּוּ; וַתֹּאמֶר לְבִלְעָם, מָה עָשִׂיתִי לָךְ כִּי הִכִּיתָנִי זֶה שְׁלֹשׁ רָגְלִים. וַיֹּאמֶר בִּלְעָם לְאֲתָנּוּ, כִּי הִתְעַלְלָתְ בִּי; לוֹ יֵשׁ חָרֵב בְּיָדִי, כִּי עָתָה הִרְגָתִיךָ. וַתֹּאמֶר הָאֲתָנּוּ אֶל בִּלְעָם, הֲלוֹא אָנֹכִי אֲתָנָה אֲשֶׁר רֹכֶבֶת עָלַי מֵעוֹדָךְ עַד הַיּוֹם הַזֶּה – הֲהִסָּפֵן הִסָּכַנְתִּי לַעֲשׂוֹת לָךְ כֹּה?

ואני מדלג, לטובתכם ולמען הטעם הטוב, על הפרשנות הפרוורטית שנתנו לסיפור זה חכמינו זכרונם לברכה באשר לפשר טענתה של האתון: "רכבת עלי!" (זוהי אמיתי), ועובר היישר לשאלה: האם זו ספרות? הרי ניתן היה לספר את האירוע הזה כמו כל דיווח על תאונת דרכים. "אדם רכב על אתון, נתקע במעבר צר ולא הצליח להתניע את הרכב. בחקירת המשטרה טענה האתון שראתה מלאך ה' עם חרב שלופה, ונלחצה. במשפט קבע השופט שטיעון זה הוא בלתי סביר בעליל".

אז מה עושה את הקטע הזה לספרות? ונעזוב לרגע את השפה המקראית – כי גם בלשון המקרא, למשל בספר דברים, יש כתיבה עניינית פונקציונלית, שאינה ספרות –

מה אם לא דמיונו של הסופר, שמספר על דברים שלא יכול היה לראות? מלאך ה' עם חרב שלופה שהאתון רואה, ואילו דווקא הרוכב, בלעם, וזאת מבלי לציין זאת במפורש בטקסט – אינו רואה. מה עוד? הקונפליקט, העימות בין האתון – הנחותה לכאורה מבן אדם – לבין בעליה, שלא מסוגל לראות יותר ממה שבן אדם יכול לראות – ומתנפל עליה בזעם. וגם הדילמה: מי מהם צודק? והאין זה מוזר שאנחנו, כקוראים, מזדהים דווקא עם הבהמה, ולא עם האדם כמונו? ותראו כמה אפשרויות זה פותח: הרי, כאמור, ניתן לספר את אותו הסיפור מנקודת הראות של האתון, ואפילו של המלאך. ובמי היינו תומכים אז? כל הדיבורים האלה עד כאן מוכיחים דבר אחד: שאני לא יודע להסביר מה היא ספרות. מצד שני, אני יודע – ועוד איך – להרגיש כשהיא קיימת.